

MOJE ŽENY A JEJICH VÁLKA

(předmluva)

Petra Procházková

Kdysi mi jeden nejmenovaný kolega z jednoho západního časopisu řekl, že nemá tak zvané (opravdové neexistují) válečné zpravodajky rád. Jsou to prý takové „sentimentální krávy“, které nechápou podstatu věci a zabývají se blbostmi. Na pohřbech malých dětí, které šláply na minu, brečí, místo aby fotografovaly. Při rozhovorech s matkami obětí se zdržují zbytečným vyjadřováním soucitu a soustrasti, nechají se zatahnout k důvěrné diskusi, příliš mnoho prozradí o svém vlastním pohnutém životě, pijí s objekty svého novinářského zájmu čaj déle, než je nezbytně nutné, a často se zcela zbytečně vracejí k těm, kteří jim svůj osud už jednou dopodrobna vykreslili. Takové návštěvy jsou prý z hlediska novinářské vytežitelnosti naprosto zbytečné, rušivé a zdržují od důležitější práce. „Je třeba se nedojímat, zjistit to důležité, popsat co nejbarvitěji celou tragédii a jít za další,“ smál se tehdy na jednom nočním sedánku v čechenské metropoli Grozném pokusům některých kolegyně skloubit svou profesi s osobní angažovaností, občanským postojem, humanitární pomocí či jinou pošetilostí. „To je vyslovený profesní zločin,“ řekl nám tehdy.

Ráno jeho žaludek odmítl setrvávat v důstojném postavení a kolega potupně vrhnul. Se sesterskou láskou jsem mu umyla poblité boty, a když jsem z hadru do igelitové tašky sloužící jako odpadkový koš vyklepávala kusance natráveného levného salámu, kuchyní se šířil takový ten nakyslý, hodně sytý pach zvratků opilcových. Moji kolegové váleční reportéři, co denně fotí mrtvolky, pohřby a utrhané končetiny, si zacpávali nosy a obraceli oči v sloup. Pak vrhli ještě dva nejuťlocitnější. Do vlastního klína. Do večera jsem jim prala kalhoty a oni byli lítostí bez sebe, že ten den už žádnou krev nenafotí. Neměli totiž náhradní gatě, k tomu ten žaludek na vodě...

K večeru nám přišli naši čečenští domácí říct, že se cosi děje v sousedním Dagestánu. Vylezli jsme z úkrytu a hledali, jak se co nejrychleji dostat k čečensko-dagestánské hranici, kde se v roce 1999

schylovalo k dalšímu velkému rusko-kavkazskému střetu. Jako jediné ženě v bandě novinářů mi partyzáni nabídli luxusní místo vedle řídiče v nedávno ukořistěném džípu ruské armády. Neměl sice přední sklo a zadní sedadlo bylo ještě znatelně zakrvácené, ale kola ten vůz vlastnil a točila se poměrně rychle. Západní kolegové remcali a přesvědčovali Čečence, že ženská je za prvé jako novinář skoro k ničemu a za druhé, že takovou zemi jako je Česká republika vlastně ani nikdo nezná: noviny v tomto státě vycházející čte tak málo lidí, že to ani nestojí za řeč. Potřísněné klíny a boty a především moje nesmazatelné zásluhy na jejich vyčištění byly v rámci konkurenčního boje rázem zapomenuty. Zbojníci se jen usmáli a galantně mi pomohli usednout mezi granátometry. Zbytek novinářů musel na vetčný nákladák, který ten den do pohraničního Chasavjurtu vůbec nedojel.

Tahle příhoda se mnohokrát opakovala v různých obměnách. Tehdy jsem už moc dobře věděla, že být ženou v rusko-čečenské válce má své velké výhody. A že ta válka má svou výrazně ženskou tvář. Nakonec je stejně jako „potvora“ ženského rodu. Škoda, že k tomuto poznání řada mých kolegyně a přítelkyň nestačila dojít. Zemřely příliš brzy, náhle, nečekaně a tragicky. Někdo je zastřelil, najely na minu, nebo je unesli, znásilnili a na závěr jim uřízli hlavu.

Irena Brežná čečenskou válku dokázala přežít. Stejně jako i já. Přežily jsme ji, ale něco z ní navždy zůstalo v naší mysli. Když jsem Irenu poprvé potkala, zdálo se mi, že do té vřavy, válečného zmatku, zákopů, prachu a strachu ani nepatří. Psal se rok 1996. Pak jsem s údivem zjistila, že tahle noblesní žena právě dokázala splynout se skupinou Čečenek a obelhat ruské vojáky. Jako novinářku, ještě k tomu ze „Západu“, by ji do „vyčištěné“ čečenské vesnice Sernovodsk nikdy nepustili. Jenže ona uměla vypadat jako Čečenka, co si jde podojit krávu. A zátarasý prošla. Vrátila se, odjela do Švýcarska a všechno popsala.

Jindy se setkala s jedním z nejhledanějších mužů světa, vůdcem rebelů Šamilem Basajevem. Pak s čečenskými ženami plakala nad marností světa, kde muži střílejí ženy a děti a ještě si myslí, že na to mají právo.

Když jsme se poprvé viděly, a bylo to opět v „našem“ Čečensku, mluvila na mne slovensky a náš společný přítel, ruský obránce lid-

ských práv a překladatel Andrej Mironov mi tehdy řekl: „To je tvoje krajanka. Můžeš na ni být hrdá.“ Dnes jsem. Tehdy jsem ještě nevěděla nic o důslednosti a vytrvalosti Ireny Brežné, která na rozdíl od mnohých našich kolegů nezapomíná na to, co prožila a popsala před mnoha lety. Ví totiž o ženských duších pomačkaných válečnou vřavou všechno. Teď by takhle rodačka z Trenčína řekla svou zvláštní slovenštinou: „Kdepak, nevím nic.“ Ale když si znovu čtu její reportáže, které by mnohý náš mužský kolega označil za „nestydatě emotivní“ a „neobjektivní“, cítím, že máme společného mnohem víc než to, že jsme se narodily ve stejném státě.

Novinářka, publicistka a spisovatelka Irena Brežná pocházející ze Slovenska ale říká: „Němčina je pro mne pracovní nástroj.“ Ovládá ho skvěle. Nemyslím tím teď znalost německé gramatiky, ale schopnost slovem popsat situaci tak, aby si ji čtenář mohl spolu s autorkou prožít. Na rozdíl od ní mu však nehrozí žádná újma na zdraví.

Mám doma takový černý sešit. Je už skoro rozpadlý, některé listy se z něj snaží za každou cenu vylétnout. Jsou hustě popsané. Jména, telefonními čísly, která k těm jménům patří, adresami, v posledních letech je doplňuji e-maily. Je to můj adresář, který jsem si začala pečlivě vést v roce 1993. Rok poté, co jsem se odstěhovala do Moskvy. A pár měsíců poté, co začala válka v Abcházii, jednom z nejkrásnějších koutů bývalého Sovětského impéria.

Neznala jsem tehdy Irenu Brežnou. Neznala jsem ani Naďu Čajkovou nebo Aničku Politkovskou. Ani Rozu Muzajevovou jsem neznala, ani Cynthii Elbaumovou, Natašu Aljakinovou, Malkan Sulejmanovou, Natali Estěmirovou, Jelenu Masjukovou, Světlanu Gannuškinovou či Charlottu Gallovou. Pět z výše jmenovaných už nežije. Nejen pozhnaného věku, ale ani důchodu se nedožily. Myslela jsem si, že symbolem bojů jsou vousatí, umounění muži, zbojníci a vojáci, rebelové, partyzáni, tajné služby a generálové, prezidentí, vojevůdci a jejich poradci, alias našeptávači. Možná ještě nějaká ta zdravotní sestra mi do toho obrazu zkázy pasovala, ale jinak jsem ženy viděla spíš jako bezradné bytosti oplakávající své padlé. Jak jsem se mýlila.

Ten můj adresář, kterým dnes listuji, je vlastně průvodcem po posledním dvacetiletí. Po konfliktech, zemětřeseních a válkách, ve kterých jsem kupodivu potkávala mnohem více žen a dívek, než

jsem čekala. A nebyly to jen zoufalé matky a manželky, modlící se za zázrak a za své manžely i syny, kteří na sebe navlékali pásy šahýdů, minovali mosty, popravovali zajatce, stříleli do vesnic plných civilistů, popřípadě je bombardovali z bezpečných výšek. Kdepak. V tom mém adresáři je velká skupina žen, které se válek aktivně účastnily. Nikoliv se zbraní v ruce. Často to byly novinářky, fotografky, členky humanitárních misí, lékařky, spisovatelky a občanské aktivistky. Někdy do války vstoupily jako naivní, domácí pušky, a vyšly z ní jako ostřílené, tvrdé, bolestí okoralé osobnosti. Jindy to byly zkušené harcovnice. Mám tam i pár bezcitných kariéristek a bezohledných slávychtivých reportérek. Škoda místa na jejich příběhy. Nikdy ale, nikdy na rozdíl od některých mužů (pravda, zdaleka ne všech), ani ty nejnafoukanější nány nezapomínaly na děti. Své nebo cizí. I když Irena vypráví i příběhy žen, které pateticky a zároveň upřímně dokázaly prohlásit, že za svobodu a nezávislost své vlasti by obětovaly životy svých čtyř dětí, trvám na svém přesvědčení: síla žen, s nimiž jsem se setkala kolem zákopů nebo přímo v nich, pocházela z jejich mateřství. Ať už naplněného početným potomstvem, nebo naopak, očekávaného, či jen tušeného v daleké budoucnosti.

Po deseti letech jsem se v roce 2011 vrátila do Ruska. Odjela jsem ze země, která se stávala Putinovým Ruskem, a vrátila jsem se do státu, který už dávno Putinovým byl. Právě čечenská válka vynesla bývalého špióna KGB Vladimira Putina na politické výsluní. To on dobombardoval nekompromisně vše, co ještě projevovalo známky nějaké rebelie, zavedl ústavní pořádek, koupil si pár silných vůdců velkých rodů, udělal z nich kolaboranty a zahájil éru normalizace. Ta trvá dodnes. V srdci Kavkazu vzniknul zrůdný režim se všemi atributy mafiánské, zločinecké struktury. Jeho odpůrci jsou mučeni a zabíjeni, ti, kdo patří do vládnoucího klanu a velebí vůdce, dostávají tučné dividendy, zbytek Čečenců je rád, že se už nebombarduje a že z kohoutků teče voda a že je co jíst.

Čečensko pro mne ještě dlouho zůstalo uzavřeno. Ne úředně. Stačilo se nebát usednout do ruského letadla a za dvě hodiny byl člověk tam, kde to před desetiletím s těžkým srdcem opouštěl. Jenže se mi na severní Kavkaz nějak nechtělo. Moje nejmilejší přítelkyně a parťačka z Grozného Roza mne zásobuje informacemi,

ze kterých se mi svírá hrdlo. Tolik mrtvých kvůli těm slunečníkům s reklamou Coca-Coly na obnovených třídách Grozného? Jedna z nich se symbolicky jmenuje Putinova. Mrakodrapy, umělé vodopády u řeky Sunži, ve které jsem viděla v roce 1995 plavat nafouklé mrtvolky starce a stařeny tak blízko sebe, že to vypadalo, jako kdyby se drželi za ruce. Největší mešita široko daleko: 14 hektarů plochy zastavěné islámskými školami, ubytovnami pro studenty islámu, modlitebnami a v centru – mešita, která nemá v Evropě obdodu. „Srdce Čečenska“ se jmenuje. Nikdo neví, odkud pocházejí obrovské peníze, za které byl Groznyj po válce znovuzrozen. Povstal z ruin, a i když je prezident Kadyrov nevzdělanec, buran a nejspíš i zločinec, tohle mu Čečenci nikdy nezapomenou: umí to koulet s Rusy, dostat z nich co nejvíc a při tom se ani jednou neuklonit. Je to jediný ruský státník, který může veřejně zajít za Putinem v teplákové soupřavě, na Kavkaze tak nepochopitelně oblíbené.

Holky, co psaly o válce a o kriminalitě v současném Čečensku, často nedopadly dobře. Shoda náhod? Zákonitost? Kadyrov je prý jako matky lituje. Jako protivníky v politickém boji nikoliv. Pár z nich je po smrti. Aničku Politkovskou dokonce považoval za ztělesnění zla. Ale prý na ni žádné zabijáky neposlal. Ať mu to někdo dokáže! Nedokáže. I kdyby to někdo nakrásně věděl, udáním nejmocnějšího z mocných, kavkazského džigita Ramzana, by si podepsal ortel smrti. Pár statečnějších, kteří prchli do Evropy a odtud hodlali o zvěrstvech čečenského lídra nahlas mluvit, už je taky po smrti.

Ač tak nemožné a hysterické, hlavními a nejotevřenějšími kritiky Kadyrova mladšího byly a jsou ženy. Podle jedné z verzí ty z nich, které byly zabity, se mohly stát obětí msty a snahy zavřít jim upovídání ústa. Důkazy o tom, že Kadyrov nechal zlikvidovat Politkovskou či Natali Estěmirovovou, nejslavnější čečenskou obrádky lidských práv a jednu z mála osob, která zůstávala na severním Kavkaze a přitom otevřeně říkala, co je ten Kadyrov zač, neexistují. Dodnes je smrt většiny z těch žen záhadou. Nikdo po vražích už ani nepátrá. Je přece mír a na to špatné je nejsnazší zapomenout. Taky se o to snažím. Jenže mám ten černý zápisník. A u mnoha jmen v tom mém adresáři jsem si nakreslila malý křížek. Jako u jména Nadi Čajkové.

Nepamatuji se na naše první setkání, ale vím určitě, že to bylo v Čečensku. Snad v roce 1995. Nada se mi jevila na první pohled jako dosti šilený exemplář. Spřátelily jsme se. Pravděpodobně jsem se jí jevila stejně. Nada byla tak trochu výjimkou mezi svobodomyšlnými opilci a kuřáky cigaret bez filtru. Měla v Moskvě malé dítě a kdesi za horami a řekami arabského exmanžela. Arabsky hovořila plynule, alespoň to tvrdila. Já jsem nikdy neměla příležitost to posoudit. Znaly jsme se intenzivně, ale příliš krátce. Byla o rok starší a asi tak stejně infantilní.

Smáli se jí, naši společní kolegové. Ona totiž přestoupila všechny etické kodexy, všechna novinářská desatera, etické principy, prostě všechno, co se dalo. Zamílovala se. Do zbojníka. Do šéfa čečenské guerillové rozvědky. Abu se jmenoval.

Nedalo se to moc dlouho utajit. Myslím, že on její city neopětoval. Ale spával s ní mezi jednotlivými vojenskými operacemi, a kupodivu ani pak nebyl unavený. Čečenci jsou nezmaří. Novinářská obec začala Nadou opovrhovat. Zůstala jsem jí jen já. Svěřovala se mi. Věděla jsem o jejich intimním vztahu víc, než bych chtěla a než bylo vkusné. Ke všemu se mi časem začal svěřovat i Abu. Místo aby mi dával informace o plánech guerilly, úspěších na frontě i za ní, utajovaných operacích a působení zahraničních žoldáků na Kavkaze, sděloval mi věci ryze osobní. Pro noviny nepoužitelné. O Nadě. O sobě. O své ženě a dětech. Věděla jsem, že mi nepřisluší to poslouchat. A chlapci novináři mi nadávali. Druhým dechem vyzvídali, co mi šéf čečenských tajných služeb zase řekl. Odbyla jsem je zpravidla s tím, že jim do životů Nadi a Abua nic není, neboť to s plány Kremlu na Kavkaze a reakcí Západu na ně nijak nesouvisí. Novináři mě dokonce chtěli pověřovat kladením speciálních otázek. Fuj.

Nadu jako ruskou občanku kontaktovala za čas i druhá strana – ruské tajné služby. Historie využívání podobných případů zná moc dobře. A tak mi jednou nad lahví vodky celá vzrušená sdělila, že má plán. Ďábelský. Asi moc četla. Nebo koukala na hollywoodskou produkci.

„Nechám se naverbovat,“ prohlásila v hluboké noci.

„Kým?“ podivila jsem se upřímně.

„Oběma.“

Hned mě napadlo, že podobné nápady končí zpravidla tragicky. „Rusové mě pošlou k Čečencům, abych něco zjistila, a já jim pak dám zkreslenou informaci,“ zasmála se potutelně.

„Nemůžeš se přece takhle do toho konfliktu zapojit. Máš ho jen monitorovat!“ Poučka z učebnic válečné žurnalistiky na ni nezabrala. „Nejsou blbí. Ani ti ani ti. Přijdou na to a zabijou tě,“ varovala jsem ji.

„Který myslíš. Ti nebo tihle?“

„Obojí,“ zasmály jsme se.

Následující den jsem se vydala do obce Šali, kde jsem měla vyjednanou reportáž o Aslanbeku Abdulhadžijevovi, jednom z nejznámějších polních velitelů Čečenska. Naďa jela do hor. Zmizela mi z očí. Byla zima roku 2006. Zmizela mi navždy.

Nevím o jejích posledních dnech mnoho. S jistotou mohu tvrdit, že se do své smrti ještě potkala s milovaným Abu. A že on na ni ruku nevztáhl. Až potom, co zmizela, jsem mu řekla, o co mne žádala. Kdyby nevystudovala arabštinu, pochybovala bych o její inteligenci či psychickém zdraví.

Jednou v noci, když jsme spaly u známé čečenské rodiny ve vysokohorské obci Itum Kale, mne probudila a povídá:

„Myslím, že bys měla dojednat s vaší ambasádou, aby byli připraveni ukrýt v nějaké krajní situaci Abua, Aslanbeka a Šamila. Nesmíme je nechat padnout jim do rukou.“

„Copak jsem nějaký Červený kříž,“ zamumlala jsem rozespale. Ráno jsem si myslela, že to byla noční můra. Ale nebyla. Naďa ten šílený plán propracovala do detailů a ještě několikrát mne přemlouvala, abych se po návratu do Moskvy pokusila přes naše velvyslanectví zajistit zbojnickým velitelům v České republice azyl. Bylo to jediné téma, kvůli kterému jsme se opravdu pohádaly.

„Ty nejsi žádná novinářka, ale zamilovaná kráva,“ křičela jsem na ni jednou tak, že mne z toho pak bolelo v krku. Ona se jen usmála a řekla mi: „Každej si zaslouží, abych ho zachránila. A já si vybírám podle nejlepšího svědomí.“

Našli ji zahrabanou v západní části Čečenska. Poslední, kdo ji viděl – kromě popravčí čtyry, o jejímž složení a národnosti členů se můžeme jen dohadovat – byl můj tehdejší kolega Jaromír Štětina. Stáli spolu na silnici vedoucí do vesnice Samašky, kterou Rusové

právě vypálili. Nikoho do ní nepouštěli. Jen místní. Oba se převlékli za čečenské vesničany, Naďa si omotala hlavu šátkem, Mirek si nasadil papachu. Chtěli zjistit, zda i tento čin ruských vojáků patří do kategorie válečných zločinů. Prošli. Pak se mu ztratila z očí. Dlouho jsme ji hledali. Kolegové z „Obščoj gazety“ dokonce vytvořili pátrací jednotku. Po čase se přihlásil starší Čečenec, který tvrdil, že našel tělo odpovídající popisu. Myslel si, že jde o čečenskou ženu a se vši pietou ji pohřbil na muslimském hřbitově. 29. března ji vykopali a poznali. Měla v týlu díru po výstřelu hodně zblízka. Experti určili, že zemřela v kleče, ruce svázané za zády. Někdo ji popravil. Zda to byla ruská či čečenská četa, už se pravděpodobně nikdy nedozvím, a je mi to dost jedno.

Jakkoliv se chování a činy Nadi Čajkové mohou zdát nesmyslné, nesprávné, neprofesionální a provokativní, dnes vím, že byly lidské. Že se řídila citem víc než rozumem. Že chtěla bojovat za spravedlnost. A že chtěla psát pravdu, i když nepochopila, jaká pravidla při jejím hledání platí.

Všichni, které Naďa nepokrytě a naivně obdivovala, jsou dnes mrtví. Abua i Aslanbeka zastřelili, Basajev vybuchnul. Kolegové odjeli do jiných válek. Nakonec se Rusům podařilo, že si Čečenci dílo zkázy dokonali vlastníma rukama. Jak Naďa, tak Anička Politkovskaja, se musejí v hrobech obracet. Dnes se o Naděžďě Čajkové v Čečensku nemluví. Jméno Aničky Politkovské, novinářky, která se zabývala korupcí, Kavkazem a Kremlem ve slavné „Novoj gazetě“, je mnohem známější. Ale vyslovit se ho Čečenci také bojí. Válka sice nezuří, ale nastoupil tichý teror Moskvou dosazeného pseudoprezidenta Ramzana Kadyrova. Oba režimy, moskevský i grozněnský, žijí v dojemné symbióze. Čečensko v roce 2012 zvolilo prezidentem Ruska Vladimira Putina 99,7 procenty hlasů. V roce 1996 tam jméno „Putin“ nikdo neznal. Dnes nezná nikdo jméno Nadi Čajkové a zapomíná se i na Annu Politkovskou a Natali Estěmirovovou, které toho bezesporu udělaly pro čest horalů víc než ruský prezident i premiér dohromady.

Moje první setkání se smrtí ženy, kterou jsem znala, ale proběhlo ještě několik měsíců po střetu s Nadou. Cynthie stála těsně před zásahem pár metrů ode mne. Večer před tím tragickým dnem mi říkala: „Furt mi nejde nafotit tu bolest tak, jak ji vidím vlastníma

očima všude kolem sebe.“ Bylo to v Grozném, 21. prosince 1994. Úplně na začátku rusko-čechenské války. Cynthia i já jsme se staly spíš díky vlastní nerozváženosti a absenci zkušeností součástí šestičlenné skupiny novinářů, kteří navzdory výzvam svých kolegů i ambasad zůstali i po prvních leteckých útocích Rusů v čechenské metropoli. Bydleli jsme v centru, v takzvaném „Francouzském domě“, což byl obyčejný činžák se slušným sklepem, kam jsem já odmítala chodit během náletů proto, že představa pomalého umírání pod hromadou sutí mi byla ještě méně příjemná než střepina v hlavě. Víím přesně, že jsme si tehdy takovou situaci vlastně nepřipouštěli, i když jsme o ní nahlas a většinou ve snaze obrátit řeči o možné smrti v žert, vtipkovali. Byl mezi námi rozhlasový reportér, který jinak než s přilbou na hlavě nevycházel. Pak ambiciózní ruský kolega, který se nás z pozice samozvaného velitele snažil řídit a organizovat.

„Dnes budeme spát ve sklepě,“ nařídil například jednou a Cynthia se svým přítelem Paulem dělali, že mu nerozumějí. Američanka ale rozuměla dobře. Její prababička z otcovy strany byla Ruska a Cynthia vystudovala rusistiku.

„Musíme se přemístit do krytu,“ další den zavelel k odchodu z Francouzského domu, že prý je to v centru už moc nebezpečné.

„Přejdeme na rýži,“ následující ráno zase chtěl, aby se přestaly vařit špagety, neboť mu prý už lezly krkem. Jenže sehnat cokoli k jídlu bylo stále těžší.

Byli jsme zajímavá společnost. Různorodá až nesourodá. My, tři ženy, Charlota Gollová, Cynthia Elbaumová a já jsme byly přece jen více opečovávány a hýčkány. Tři dny před Štědrým dnem jsme se večer s chlapiči hádaly, jak svátky strávíme. V důsledku různého vyznání i míry tolerance jsme se neshodli na ničem podstatném. V noci byl nálet. Jednou jsme museli dokonce opustit dům, protože se nám zdálo, že dostal přímý zásah a padá. Nebylo tomu tak. Vrátili jsme se a probdéli zbytek noci. Ráno jsme se vrhli do práce: zdokumentovat to, co se za tmy stalo.

Bylo to 22. prosince, to si pamatuji přesně. A byl čtvrtek. Trápilo mne, že už nejdou vůbec žádné telefony, žádný fax, ani poštovní holub v dohledu, a přitom v pátek vycházejí noviny! Nedostanu do nich nejspíš žádnou zprávu o stavu věcí na rusko-čechenské frontě.

Do té doby ve dne Rusové nebombardovali a nám se pohyb po městě za světla zdál navýsost bezpečný. Vyběhly jsme s Cynthií osudného rána na místa, kam v noci dopadaly bomby. Ona fotila pozůstalé, jak vyhrabávají ze sutin své věci i těla svých blízkých. Později jsem se dočetla v ruských novinách, že se prý na příkaz svého zaměstnavatele, tajných služeb USA, snažila zdokumentovat účinnost ruských zcela nových a supertajných zbraní. Jakýchsi absolutně přesných bomb, které Kreml zkoušel na Čečencích jako na pokusných hlodavcích. Byl to nesmysl. Cynthie chtěla zachytit to zoufalství v nejsurovější možné podobě. Já ho musela popsat s pomocí slov. Ona zobrazit ve svých fotografiích a obě jsme se ho snažily poslat do světa. Bomby, které shazovali Rusové, byly staré, rezavé, a padaly na zem s přesností mnoha kilometrů. Západní rozvědčící by domů museli napsat: „Používají tady to, co by se jinak stejně muselo brzy vyhodit na smeták“.

Stála jsem pár metrů od ní, když v jámě po nočním bombardování právě fotografovala plačící ženy, jak sbírají kusy těl a dohadují se, komu co patří. V tu chvíli přiletělo letadlo a pilot zřejmě proto, že na zemi viděl větší dav, pustil dolů další leteckou bombu.

Kouř se rozplynul, prach si pomalu sedal a my jsme viděli, že žádná z těch žen prohrabávajících před tím suť, nestojí. Ani Cynthie nestála. Její přítel Paul po chvíli našel kousky fotoaparátu i těla. Část hlavy chyběla. Cynthii bylo tehdy osmadvacet let.

Dnes už vím, že to bylo symbolické a zákonité: první novinářskou i mojí soukromou obětí čečenské války byla žena. A že to byla přesně ta chvíle, kdy je překročena tenká hranice: do té doby cizí neštěstí se stává tvým vlastním.

Po letech jsem se vrátila na to místo, kde Američanka zemřela, a nakonec jsem se v roce 1999 na čas do Grozného přestěhovala. To už jsem znala Irenu Brežnovu a věděla jsem, že nejen čečenská, ale každá válka má svou ženskou tvář. A že mne tahle tvář mimořádně zajímá.

Po smrti Cynthie se k nám Čečenci chovali, jako kdyby nám zemřeli vlastní rodiče. Přicházeli k nám do Francouzského domu s kondolencemi, a nakonec vyrobili i rakev, která se při muslimských pohřbech nepoužívá. Tělo se Paulovi podařilo odvézt z Čečenska do Dagestánu a odtud přes Moskvu po splnění řady formalit

i do USA. V Grozném brzy po Cynthii pojmenovali ulici. Na počest ženy, cizinky, která padla v boji stejně jako desetitisíce Čechenců. Dnes se její jméno ale nesluší vyslovovat nahlas.

Nechci sentimentálně zkrášlovat smrt Cynthie. Nechci, aby se zdálo, že byla statečnou bojovnicí za svobodu čechenského, amerického či jakéhokoliv jiného národa. Kdepak. Byla to mladá, ambiciózní, cílevědomá, tvrdohlavá a celkem úspěšná fotoreportérka. Šla tvrdě za svým a nevyšlo jí to. Chtěla být nejlepší. Jako my všechny novinářky, co jsme si svůj díl slávy vysloužily v čechenských zákopech. Jejím hlavním cílem nebyl boj proti násilí a útlačku, chtěla „jen“ udělat tu nejdramatičtější fotografii, potřebovala trumfnout konkurenci, šokovat veřejnost. Ten největší šok, který způsobila, však už sama nezažila. Ruský prezident Boris Jelcin nakonec odpověděl svému americkému kolegovi Billu Clintonovi, který dotíral s všetečnými dotazy, co že se to na tom zatraceném severním Kavkaze děje, že mu tam umírají občanky. I když se ruská provládní média snažila tvrdit, že Cynthie šlápla na minu, že ji s pomocí granátometu rozmáznul o zeď zlý Čechenec, nebo že její smrt je záhadou, nakonec se to, co jsme my, očití svědci mohli dávno potvrdit (ale nikdo nás neposlouchal), profláklo. Kreml přiznal, že se v čechenské metropoli plné civilistů, žen a dětí, bombardovalo. A to bombami starými, nepřesnými, které padaly zhruba tam, kde se shlukovali lidé: na obytné čtvrti, náměstí, pohřební shromáždění. Cynthie odstartovala novou etapu čechenské války: smrt novinářů i novinářek se stala její běžnou součástí a bombardování nesporným faktem.

Po letech jsem se v Moskvě sešla s otcem Cynthie, panem Barry Elbaumem. Schůzku zprostředkoval Oleg Panfilov, člověk, který stál v čele profesní organizace na obranu novinářských práv „Fond zašity glasnosti“ později „Centra extrémní žurnalistiky“. Dívala jsem se do tváře toho muže, který naposledy letěl se svou dcerou letadlem, když už byla v rakvi. Vezl ji z Moskvy do New Yorku. Teď byl zpátky v Rusku. Nevěděla jsem, proč. Byl to drobný, štíhlý chlapík. Hlas měl nejistý. „Chtěl bych se podívat do Grozného na místo, kde dcera zemřela,“ řekl bez dlouhých úvodů a otálení. „Byla jste prý u toho. Pamatujete si to místo? Můžete mne tam zavést?“

„Pamatuji, ale nerada bych,“ řekla jsem.

Později mi stejný kolega, který mi před mnoha lety tak záviděl místo na předním sedadle ukořistěného džípu, řekl: „Víš, co by to bylo za pecku, vyfotit starýho Elbauma, jak brečí na grozněnské ulici a spílá ruskému vedení? To by vzal každý americký časopis všema deseti... Určitě bys to dokázala vyfotit i ty jako ženská.“

Od roku 1996 je pod písmenkem „B“ v mém adresáři i jméno Ireny Brežné. Potkaly jsme se, jak jinak, v Grozném. Zapadla mi do party žen, které jsem znala už dřív. Nedokázaly jsme v sobě udržet vztek a naši mužští kolegové to často považovali za nedostatek profesionality. Irena se hrdě hlásí k feminismu v jeho nejkultivovanější podobě. „Feminismus je věda o tom, jak funguje patriarchát,“ říká. A také zastává názor, který ji s Čečenci spojuje víc, než by se na první pohled zdálo: „Svobodu je třeba si vybojovat. Mně ji nikdo nedaroval.“ Ne, nemluví o boji s pomocí tanků a bombardérů. Ale o houževnatosti, vůli a ženské solidaritě. Nechce psát o prezidentovi Putinovi či premiérovi Medveděvovi. „O nich už se napsalo dost,“ vysvětluje. Ji zajímají ženy v Africe, Afghánistánu či Čečensku, které se dokážou vzbouřit proti tvrdým zákonům společnosti, do které se narodily. Spolupracuje se svou čečenskou přítelkyní, dokumentaristkou a lidskoprávní aktivistkou Zajnab Gašajevovou, se kterou připravuje řadu projektů. Pro ně ta válka ještě neskončila.

Vídáme se zřídka, ale vždycky navážeme v rozhovoru na to, co jsme minule nedokončily, jako kdybychom se rozešly včera. Hovoříme o Čečensku, o našich mrtvých i živých společných přátelích, o politice, o mužích a našich dětech. I o dětech, které se nedožily dospělosti. Chce se nám brečet. Prý jsme my ženy neobjektivní, protože dáváme průchod emocím. Svět by ale bez nás nad mrtvými v čečenské válce ani slzu neuronil.

Příběhy mých přítelkyň, se kterými mne pojí většinou nějaké velké neštěstí a následná snaha se s ním po svém vypořádat, jsem převyprávěla tak, jak ve mně, kdesi v hloubce duše spočívají. A už tam navždy zůstanou. Příběh Ireny a jejích žen jsem záměrně vynechala. Bude vám ho teď vyprávět sama.

PRVNÍ VÁLKA

Vlčice ze Sernovodsku

Toho březnového pondělí roku 1996 jsem si vzala sukni a hnědou koženou bundu, abych co nejvíc vypadala jako místní ženy. Jen hlavu jsem měla nepokrytou. Už týden jsme trávili na hlavní ulici ingušské obce Slepčovskaja, mluvili s uprchlíky ze sousední čečenské vesnice Sernovodsk, kteří se stoickým klidem naslouchali bombardování svého domova. Ve dne v noci jsme slyšeli tupé či dunivé údery dělostřelecké palby, shozených bomb a vystřelených raket, ale ani ty nedokázaly přerušit proud našeho hovoru. Večer jsme si pouštěli ruskou televizní stanici *Kanal 1*, která tuto trestnou akci označovala obvyklou vojenštinou za *čistku od banditů* nebo *teroristů*.

U jednoho zabitého ruského důstojníka se našla vojenská mapa, podle níž měl probíhat útok na vesnici. Byly na ní červeně zakroužkované domy určené ke zničení, mezi nimi i dům starosty. Dokazovalo to, že všechna jednání, která vedli staršinové obce s ruskými vojáky, aby zabránili bombardování, byla podvodem.

Ostřelování Sernovodsku přestalo v neděli 10. března a poté dostaly ženy z vesnice povolení, aby se sem mohly na několik hodin vrátit. Toho pondělního rána panoval na hlavní ulici neobvyklý ruch. Viděla jsem odjíždět autobusy s uprchlicemi, zamávala jsem na jednoho řidiče, nastoupila a zeptala se: „Ženy, nemáte pro mě šátek?“

Několik jich mě v autobuse obstoupilo, jedna mladá vesničanka mi uvázala šátek, velký béžový vlnák s dlouhými chlupy.

„Je mé babičky, co zůstala v Sernovodsku,“ řekla.

„Sundej si prstýnky,“ poradila mi jiná, „jinak by ti je mohli sebrat.“

Ženy nemluvíly nikdy o *vojácích* nebo *Rusech*, říkaly prostě *oni*. Znělo to, jako by mluvily o nějakém zvláštním lidském druhu. Stála jsem si prsteny a uložila je do kapsy v bundě. Svůj švýcarský pas a průkaz zvláštní zpravodajky, který mi vystavilo Ministerstvo zahraničí v Moskvě, jsem si zastrčila pod punčocháče na břicho.

„Jsi učitelka ze Sernovodsku, jmenuješ se Irina Michajlovna Kuzněcovová.“

„Ale vždyť mám v ruštině cizí přízvuk.“

„Když budeš plakat, nepoznají to.“

K potěšení žen jsem zopakovala: „Irina Michajlovna Kuzněcová.“

Blížily jsme se ke kontrolnímu stanovišti a ženy mi překotně domlouvaly: „Nesmíš nikde otevírat dveře, nesmíš jít sama do žádného baráku. Na dveřích můžou být upevněné granáty, když je otevřeš, bouchne to. Musíš zůstat celou dobu s námi. Všude mají rozmístěné odstřelovače, budou nás pozorovat dalekohledy.“

Vystoupily jsme. Hleděla jsem na dva vojáky malé postavy, kteří s obrovskými kalašnikovy nejistě chodili sem a tam. Přes obličej měli černé vlněné kukly.

„Koukej do země, jinak tě poznají podle pohledu.“

„Mám strach,“ řekla jsem tiše.

Jedna žena se do mě zaklesla.

„Všechny máme strach. Pojď s námi, někdo přece o tom musí napsat.“ Před zátarasem čekalo už asi dvě stě žen. Obrněné vozidlo jelo pomalu davem, který se rozestupoval. Vytlačilo mě to na kraj silnice, ale ženy mě zadržely:

„Nechod' z cesty, minulý týden tu tři ženy běžely pro krávu a roztrhala je mina.“

Čtyři vojáci bez kukel kontrolovali průkazy. Postrčili mě ke staršímu vojákově se ztvrdlým obličejem, ale rozhodla jsem se procat k mladšímu s modrými očima. Když jsem přišla na řadu, vytryskly mi samy od sebe slzy a nervózně jsem si mnula studené prsty:

„Vyhořel mi dům, přišla jsem o všechno.“

Voják se snažil přebít přísností cosi jako soucit:

„Máte povolení k pobytu v Sernovodsku?“

Zavzlykala jsem a pár žen pobouřeně zvolalo: „To je naše učitelka! Copak nemáte ani trochu svědomí?“

Zkoumavě si mě prohlédl a pustil dál.

Ženy si mě vzaly mezi sebe a zašeptaly: „Výborně.“

Šly jsme asi dvacet minut rovně po hlavní silnici. Mírně mrzlo, kolem ležela kyprá ornice. Myslela jsem na to, že okupační armáda obklíčila vesnici a zaminovala pole, a na to, že bezpečný asfalt pod našima nohama je úzký. Válka svírá, napadlo mě. Některé mladé stromy při silnici byly rozstřílené, větve měly svěšené k zemi.

„Proč stříleli na stromy?“

„Jen tak,“ odpověděla jedna žena.

Podél silnice byly vyhloubené zákopy. Vleže na bříše na špinavé matraci je hlídal mladý voják.

„Není ti zima?“ zeptala se jedna z žen uštěpačně.

Při vjezdu do obce jsem uviděla první promáčklé, vyhořelé auto, první díry od bomb ve vlnitém plechu na střechách nízkých podlouhlých stavení.

„Tady žilo hodně uprchlíků z Grozného a celé Čečny,“ vysvětlila mi zaoblená žena s velmi bledým obličejem a tmavýma očima. Měla na hlavě stejný tlustý šátek jako já a černou koženou bundu. Odbočila jsem s ní do postranní ulice. Šly jsme rychle, potichu, pružně jako kočky. Ohlížela jsem se po střechách, do dvorů. Žena se dívala pod nohy a varovala mě:

„Pozor, dráty.“

Spadlé elektrické vedení, po jílovité zemi rozeseté úlomky cihel, skleněné střepy, kusy prken. U domovní zdi jsem uviděla první mrtvou krávu zkroucenou v křeči. Na velkých zelených vratech stálo bílou křídou rusky psáno: „Tady bydlí děti a staří lidi.“

Přešly jsme visutý most. Před námi běžel vychrtlý pes s kdákající slepicí v tlamě. Moje průvodkyně na psa zakřičela, pes pustil slepici, ta odběhla. Z řeky trčel nafouklý trup mrtvé krávy. Začala jsem kravské zdechliny počítat, ale když jsem dospěla ke čtyřiceti, přestala jsem. Později jsem se dozvěděla, že jich museli spálit přes 400. Ženy mi ukázaly několik krav usmrcených střelami do hlavy. Minuly jsme malé pokojné stádo ovcí, jen jedna mrtvá s dvěma jehňaty na velikém bříše rušila idylku. Kohouti kokrhali a krávy žvýkaly zdánlivě lhostejně vedle zdechlin, slepice zobaly neúnavně ve slámě potřísněné krví, ovce bečely, vesnici cválal kuň. Do hnilobného puchu zazníval sbor mnoha zvířecích hlasů. Bílé novorozené kotě lízalo krev z rány na stehně kraví mršiny, podívalo se na mě poloslepýma modrýma očima a zamňoukalo. Krev ve vesnici byla už zaschlá a tmavočervená. Psi se povalovali v malých smečkách, pak vyběhli za námi a ve zdvořilém odstupu se zastavili. Civěli na nás, žena vedle mě napjala svaly a řekla:

„Jsou hladoví.“

Vzpomněla jsem si, že v Grozném prý psi žrali lidské maso a pak před lidmi ztratili respekt.

Když se k nám blížilo světlehnědé telátko, žena se usmála:
„Ty jsi naživu?“
Ze zadnice jedné mrtvé krávy trčelo cosi jako růžový balon. Zastavila jsem se:
„To je žaludek?“
„Ne, novorozené tele.“
Spěchaly jsme dál, žena se zeptala:
„Kolik je hodin?“
„Půl jedné.“
„Ve tři bychom měly být zas na hlavní silnici, jinak nás možná nepustí ven.“

Potkaly jsme zadumanou ženu, řekla jen:
„Na zpáteční cestě jim neukážeme jedinou slzu.“
Potkaly jsme jinou ženu, která chodila vesnicí s hlasitým nářkem. Z malého stavení vyšla shrbená, hubená stařenka a zavedla nás k sobě do ložnice. Na světle modře vymalovaných stěnách a stropě jsme napočítali snad 40 černých děr po střelách.

„Z ulice strhávají oknem dovnitř,“ řekla.
„Byli jsme celou dobu ve sklepě,“ doplnil její muž. Měl na hlavě vysokou beranici, přes ramena ovčí kožich. Obličej byl rozbrázděný hlubokými vráskami a jeho smutek působil důstojně. Podlaha byla pokrytá sutí. V koutě stál jediný zbylý kus nábytku, toaletní stolek s prostřeleným zrcadlem. Protože jsem si ty zuřivé cizí ruce neuměla představit, pomyslela jsem na větrný vír, který tu zůstal zamčený a začal běsnit.

Před vyhořelým domem stál muž středního věku s nehybným pohledem a nevěděl, co si počít. Když jsme šly kolem, ukázal na hromadu železa a řekl:

„Moje auto.“

Rozbitými okny dosud stojících domů táhl lehký předjarní vánek a hýbal záclonami. Působilo to strašidelně a zároveň lákavě. K jednomu oknu jsem přistoupila a z polotmy pokoje na mě vykoukla zděšená Ččeňka v šátku.

„Dávej pozor,“ zvolala moje průvodkyně. Ustoupila jsem a v tom si uvědomuji, že ta Ččeňka jsem já. Pokoj byl vyklizený, jen v pozadí stálo veliké neporušené zrcadlo.

Potkaly jsme staršího muže, který nás varoval:

„Nešlapejte na žádné třísky a kusy dřeva, můžou pod nimi být skryté miny.“

Vtom jsme uslyšely hluk letadla a vzdálenou detonaci. Podívala jsem se na svou průvodkyni, ale ta mě uklidnila:

„Zase bombardují obec Bamut. Obyvatelstvo se odtamtud dávno odstěhovalo. Jen bojovníci jsou ještě ve starých raketových šachtách. Už měsíce je bombardují, ale je to nedobytná pevnost.“

Vešli jsme do dvora, žena obhlédla jedním pohledem domovní zdi a usmála se. Dům byl nepoškozený. Přistoupila ke kovovým vchodovým dveřím a ukázala mi malou, od mouru černou díru vedle zámku:

„Zkoušeli zámek odstřelit.“

Nahlédla vytlučeným oknem do pokoje:

„Vynesli oknem sedačku. Koupila jsem ji teprve loni na podzim.“

Uprostřed dvora stál na stoličce televizor s prostřelenou obrazovkou, pod ním ležely střepy talíře.

„Spěchali.“

Mluvila věcně, klidně, jako by to všechno už znala.

„Proč stříleli na televizi?“ zeptala jsem se.

„Poněvadž si ji nestihli odnést.“

„Jak se jmenuješ?“ zeptala jsem se.

„Zula.“

Ženy mi od začátku tykaly. Jakmile jsem vkročila do jejich vesnice, tykala jsem i já jim. Mluvily jsme spolu v krátkých větách.

„Koberce,“ řekla najednou Zula a odsunula prkenné dveře pod schody. Za nimi byl úzký sestup. Zula hodila dolů kámen a rozvážně ustoupila. Když se nic nestalo, vzala dlouhou hůl a opatrně s ní tukala kolem. Vchod nebyl zaminovaný.

„Koberce nenašli.“

Jiná žena vešla na dvůr a Zula řekla:

„Rychle, zvířata.“

V cestě ke stáji překážela převržená skříň. Spolu jsme ji postavily. Nato jsme spatřily pár ovcí, jehně, tele, hnědobílého koně a tři krávy. Zulu přemohlo veliké štěstí. Její hbité pohyby byly ještě svižnější. Mluvila ke zvířatům a její čečenština, bohatá na souhlásky, zněla něžně. Nejprve odvázala krávy, které ležely na slámě. Jedna kráva zůstala zaklíněná za prkenným plotem ve stáji. Zula

vzala sekeru, druhá žena popadla kovovou tyč, kráva sebou trhla a Zula řekla rusky:

„Uklidni se, vždýt už jsi všechno viděla.“

Ženy silně řaly do dřeva, vylomily plot a kráva se vypořádala na slunce. Po několika krocích nabyla ztracenou rovnováhu. Ovce cupitaly s bečením za ní. Pospíchala jsem s ostatními ženami dál, a když jsem se otočila, uviděla jsem Zulu, jak běží za svými zvířaty k napajedlu. V náručí nesla jehně. Vesnici naplnily drásavé scény shledání, zvířata chodila k ženám, prohlížela si je.

Na návrší shodila jedna žena mršinu jehněte do odpadní jámy. Žena, která mě teď provázela, mi ukázala svůj obývací pokoj, kde předtím našla zamčenou krávu.

„K čemu to?“ zeptala jsem se.

„Já nevím, proč trápí i zvířata,“ řekla mi na to. Na podlaze se válely rozmetané kusy oděvů, bílé porcelánové střepy a omítka smíchaná se žlutým kravským lejmem. Žena dvěma prsty zdvihla hnojem potřísněnou koženou bundu, ale zase ji pustila na zem. Na stole byly špinavé talíře, a sklenice. Přičichla jsem k napůl plné skleničce. Byla cítit vodkou. Pod stolem se válely dvě prázdné láhve, jedna s etiketou *Stoličnaja vodka*, druhá se značkou řeckého koňaku *Metaxa*.

„Takhle jste tady ten stůl nechali?“ zeptala jsem se.

„Ne.“

Zvedla jsem ze země několik injekčních stříkaček na jedno použití, některé byly ještě sterilně zabalené, jiné použité.

„Ty jsou vaše?“

„Ne.“

Ve vedlejším pokoji stály vedle vytržených šuplíků tři veliké bílé pytle nacpané ložním prádlem a závěsy.

„Ty pytle jste si nabalili vy?“

„Ne. To oni. Dnes večer se nejspíš vrátí a všechno si to odnesou.“

Žena ukázala na hřebíky na stěnách:

„Tady nám visely koberce.“ Podlaha pokoje a jedna stěna byly černé od sazí. I v jiných domech jsem viděla stopy pokusu podpálit je zevnitř.

Před velkým zdobeným dřevěným domem byl v předzahrádce nahromaděný nábytek. Vypadalo to, že se obyvatelé stěhují, jenže pohovka byla rozdrčená skříň, která na ní ležela, stůl a židle byly

nedbale překocené. Ženy mi ukazovaly čerstvé stopy kol vedoucích do některých dvorů.

„Obrněným vozidlem nám odvezli majetek.“

„Kam to teď dají?“ zeptala jsem se.

„Prodají to na velkých trzích v jižním Rusku.“

Jedna žena, která během bombardování zůstala ve vesnici společně s muži a několika starými a nemocnými lidmi, vyprávěla, jak potkala dva mladé vojáky s velkou elektrickou pannou a plyšovým zvířátkem.

„Na co to vám to bude?“ zeptala se jich.

„Drž hubu, děvko.“

Nato je žena proklela:

„Ať vaše matky stihne stejný osud jako nás.“

Potom líčila, jak slyšela mladé vojáky říkat, že si musejí s rabováním pospíšet, protože velitel už na věci čeká.

Ženy se pohybovaly obezřetně mezi zneužitými předměty, styděly se jich dotýkat, jako by jim už nepatřily. Jemná pouta, která se mezi nimi a jejich dlouholetými majiteli utvořila, byla zpřetrhána. Ovšem ty, kteří vesničankám jejich domy zabrali, jsme neviděli. Pokusila jsem si představit jejich ožralecký smích, když stříleli na lampy, vrávoravě otevírali ledničky, kousali do kyselých okurek a zase je vyplivovali, s oplzlými komentáři kradli punčochy a dámské prádlo, ulevovali si vedle matrací. Tihle muži přijeli z celého Ruska na severní Kavkaz, kde je host svatý, vyvolává příčinlivost žen, které jej u stolu královsky obsluhují, aniž si samy přisednou, a než host z domu sytý odejde, má vyčištěné boty.

Nepotkala jsem v Sernovodsku Čečensko, ale do něj vlomený vnitřní svět ruské armády. Rozsah zkázy překonával schopnosti mého vnímání. Navzdory snaze o soustředění se mé paměti podařilo udržet jen úryvky. U převržené kolébky leželo několik černobílých fotografií s velkou, vstoje vyobrazenou rodinou. V jedné ložnici otevřela žena poloprázdnou truhlu:

„Tady schovávám výbavu pro dceru.“

Do okenního rámu byl zapíchnutý ručně zhotovený nůž, víc než třicet centimetrů dlouhý, s jednoduchou řezbou na dřevěné rukojeti.

„Tím nám podřezávají hrdla.“

Nůž jsem vytáhla a podala jí ho. Držela si jej daleko od těla. Měla útlou postavu, nůž působil obrovsky.

Uprostřed silnice ležela jakási hnědá boxerská rukavice, dvakrát větší než ruka. Připomněla mi ruskou pohádku o rukavici, v níž našla domov všelijaká zvířata.

Jinde stála vysoká černá holínka, vedle v náplavu bláta druhá. Žena řekla:

„Nechali tady svoje holínky a ty mužovy si vzali.“ Zdvihla botu, ukázala mi na ní sedřený ruský nápis, aby mi dosvědčila, že to byly vojenské holínky, a postavila je pěkně a puntičkářsky k sobě. Připadlo mi, jako by se s tímto gestem domácí paní vrátila do vesnice úcta.

Všude kolem ležely prázdné nábojnice. Zdvihla jsem jednu zelenkavou, přes dvacet centimetrů dlouhou patronu ze země a nesla ji v ruce. Když to uviděla jedna žena, ukázala mi, jak ze střechy její kůlny trčí úplně stejná, ještě však nevybuchlá.

„Chtěla bych ji vyndat,“ řekla.

„Teď ne,“ rozhodla moje průvodkyně a naklonila se ke mně:

„Musíš vidět mešitu, tam jsou naši mrtví.“

Tak se stala mým cílem mešita. Pospíchaly jsme do centra obce, ale cestou odbočily do malého dvora. Na schodkách před dveřmi seděla hubená žena ve žlutých šatech s černými vzory. Před ní ležela kožešinová čepice.

Žena řekla:

„Ta čepice je mého muže, v ložnici leží jeho kabát a na přehozeu přes postel je krvavá louže.“

Moje průvodkyně řekla rusky:

„Možná ho mučili a on utekl. Mohl by být v nemocnici. Jdi se tam podívat.“

Najednou jsme uslyšely blížící se zvuk motoru.

„Obrněné vozidlo,“ zvolaly ženy a běžely do sousedního dvora. Já jsem dorazila poslední. Nejprve jsem vnímala výkřiky z několika hrdel, pak jsem uviděla mrtvolu muže, obličej obrácený do země. Na šíji mu lpěla spousta zaschlé krve. Oblečen byl jen do šedého svetru a černých kalhot. Stále více žen přibíhalo do dvora, obstupovaly mrtvého, zase couvaly, přešlapovaly na místě, otáčely se kolem vlastní osy, lomily rukama před obličejem. Úpěly vysokým

tónem, v němž dominovala samohláska „á“. „Jako vlčice,“ napadlo mě. Bylo to instinktivní a zasáhlo nás to všechny.

Hluk obrněného vozidla byl zapomenut. Kdosi přinesl z domu růžovou vlněnou deku s orientálními vzory a ženy na ni převalily mrtvého. Když ho otáčely, uviděly jsme místo tváře černou díru. Krysy nechaly jen půl čela. Jedna žena se shýbla, položila si ruku na břicho, jako by se jí chtělo zvracet, ale jen si odplivla. Šest žen, tři a tři z každé strany, se chopilo deky s mrtvým a vyneslo jej téměř poklusem na ulici. Když mě míjely, hleděla jsem na špinavé boty, jež z deky vyčnívaly, a na bledý hřbet levé ruky s namodralým kruhovým tetováním. Když myslím na Čechenky, vidím před sebou siluety silných žen, jak proti polednímu slunci vynášejí smrt ze dvora. Za nimi se táhne její plesnivina. A slyším čechenský ženský sbor, žalozpěv.

Vtom ze svého domu vyrazila žena ve žlutých šatech a popošla pár mátožných kroků k procesí. Najednou se jí uvolnil obličej, hnědé oči začaly kroužit, pak se víčka zavřela a žena se opřela o starší vesničanku a pomalu sklouzla k zemi. Ta se vrhla k ní do uličního bahna, přiskočila ještě jedna a také u ní klekla. Společně plácaly omdlelou do tváře, zdvihly ji a odvěkly zpátky do dvora, kde pod přístřeškem ležela mrtvola jejího manžela. Žena přišla k sobě, když mrtvého zakrývaly krví potřísněným přehozenem.

„Jak se ten muž jmenoval?“ zeptala jsem se.

„Mohamed.“

Vdova ve žlutých šatech naříkala, několik žen ji drželo. Kývala rytmicky trupem vpřed a vzad a neustále cosi mumlala.

„Co říká?“

„Říká, co že si teď počne sama se čtyřmi dětmi.“

Jedna žena se oddělila ze skupiny a vedla mě pryč. Šly jsme mlčky a tu jsem si s podivem uvědomila, že jsme přestaly plakat.

„Co s ním teď bude?“ chtěla jsem vědět.

„Ženy vyhrabou v zahradě hrob. Později muže vykopou a řádně pochovají. Naše víra nám přikazuje nenechat mrtvé jen tak ležet. Jsou to nejdražší, co máme.“

Jako při štafetě jsem šla mezi ženami z ruky do ruky. Už si nepamatuji rysy jejich tváří, ale cítím vedle sebe jejich čilé kroky při běhu vesnicí. Tenkrát bych šla za nimi třeba na konec světa. Když jsme

procházely kolem napůl rozbombardovaného domu, uviděly jsme na dvoře křehkou, osamělou ženu. Neslyšně plakala. Krátce jsem ji objala a ucítila její lehké chvění.

Před jiným domem řekla jiná žena:

„Zase všechno postavíme.“

Asi desetiletý kluk ve žluté muslimské čepičce s prutem v ruce hnal malé ovčí stádo. Šly jsme podél úzkého vybetonovaného příkopu, v němž uvázly ovce a krávy. Uvolnila jsem si šátek, škrábal mě na krku a znemožňoval otáčet hlavu. Dvě ženy mi jej znovu pevně uvázaly.

„Tak se šátek nenosí. Mohli by tě poznat.“

Několika ženám a starým mužům, které jsme potkali, pověděla moje průvodkyně o Mohamedově smrti. Poznala jsem to podle toho, jak si při hovoru sahala pravou rukou na obličej a jak lidi rozpačitě klopili zrak k zemi.

Najednou se objevila Zula:

„Kam jdete?“

„K mešitě.“

Jak jsme se blížily do centra obce, množily se vypálené domy, z některých ještě stoupal tenký dým. Na ulici leželo teď tolik drátů, úlomků cihel a kovových dílů, že jsme se nepřetržitě navzájem varovaly:

„Dávej pozor.“

Zula se lekla rozmotané kazetové pásky na silnici.

„Někdy vážou granáty na nitě,“ řekla. Potom se zastavila před malou bránou z pletiva, za ní byly ohořelé zdi.

„To je mešita.“

Bylo to epicentrum zničení vesnice. To místo bylo černé. „Skutečně si mysleli, že můžou bombami zasáhnout zdejšího boha?“ říkala jsem si. Přemýšlela jsem v ruštině.

Zula váhavě položila nohu na čerstvě zasypaný zákop před námi a přeskočila jej. Udělala jsem totéž. Několik vteřin jsme zůstaly stát v průrvě stěny.

„Vidíš něco?“ zeptala jsem se.

„Bílou kost.“

Já jsem však viděla jen černý popel. Později jsme se dozvěděli, že zde bylo nalezeno sedm zuhelnatělých těl. Za dva dny začaly

pohřby. Vzápětí jsme zaslechly volání a otočily se. Ženy a starší muž na nás divoce máchali pažemi a na něco upozorňovali. Zula běžela zpět, ale před nejistým místem u brány z pletiva se zastavila.

„Počkej,“ řekla jsem a šla tentokrát dopředu, jako by mi ten zneuctěný prostor transcendence dodal sílu k pohrdání smrtí. A vtom jsem ucítila velkou lehkost. Zula šla za mnou. Cesta klesala.

„Kolik je hodin?“ zeptala se Zula.

„Půl třetí.“

Najednou řekla: „Mě tak bolí nohy.“

Divila jsem se takové profánní myšlence. Ale pak jsem ucítila hlad.

Šly jsme kolem podlouhlé prázdné ruiny s ruským nápisem *Univermag* a vkročily na vyasfaltovaný most, do nějž byla proražena veliká díra. Na protější straně řeky stáli dva ruští vojáci. Třetí seděl na holém rámu postele a zahříval se u ohýnku. Přes most kolem vojáků jsme přešly pevně do sebe zaháknuté. Zula drmolila modlitbu. Jakmile jsme vojáky nechaly za sebou, začala syčivě vyřážet ruské nadávky. Pak se omlouvala.

„Dřív bych nikdy nepozvedla hlas proti muži. Tahle válka nás mění.“

Setkaly jsme se s ostatními ženami, smály se:

„Tak co, Irino Michajlovno, viděla jsi všechno?“

Upravily mi šátek tak, aby pod ním zmizely všechny vlasy. Ženy nesly plastové tašky se zachráněnými maličkostmi ze svých domů. Zula si vzala jen dva balíčky čaje a malou ruskou čokoládu, kterou mi dala:

„Vezmi si ji do Evropy.“

„Čečensko přece taky patří do Evropy.“

Šly jsme ve třech řadách za sebou, nesla jsem kufr jedné ženy. Přišly jsme k zátarasům, za nimiž marně čekaly bílé džípy mezinárodních humanitárních organizací a novináři na povolení ke vstupu do vesnice, denně od rána do večera.

Na kontrolním stanovišti jsem neřekla nic. Plakala jsem. Asi devatenáctiletý odvedenec mě tiše vyzval:

„Dělejte, jako byste mi ukazovala průkaz. Vpředu stojí milicionáři *Omonu*.“

Spatřila jsem dva urostlé vytrénované muže v béžových neprůstřelných vestách, jak stojí nehybně u autobusu, z něhož právě vystupovala malá holka a upadla. Do tváře jsem jim neviděla; musela jsem myslet na slova jedné ženy, která příslušníky *Omonu* nazvala občany pekla. Původci zničení Sernovodsku pro mě zůstávají bez tváře. Když jsme v Ingušsku vystupovaly z autobusu, řekla jedna žena:

„Hledali v Sernovodsku bojovníky. Teď jsme bojovníci všichni.“
Sundala jsem si šátek a objala Zulu.

Tages-Anzeiger-Magazin, Zürich, 27. 4. 1996 (pod titulem *Rebelky*); *Das Zeit Magazin*, Hamburg, 31. 5. 1996 (pod titulem *Země krvácí*); *Litěraturnaja gazeta*, Moskva, 15. 5. 1996 (pod titulem *Čečenské ženy*).